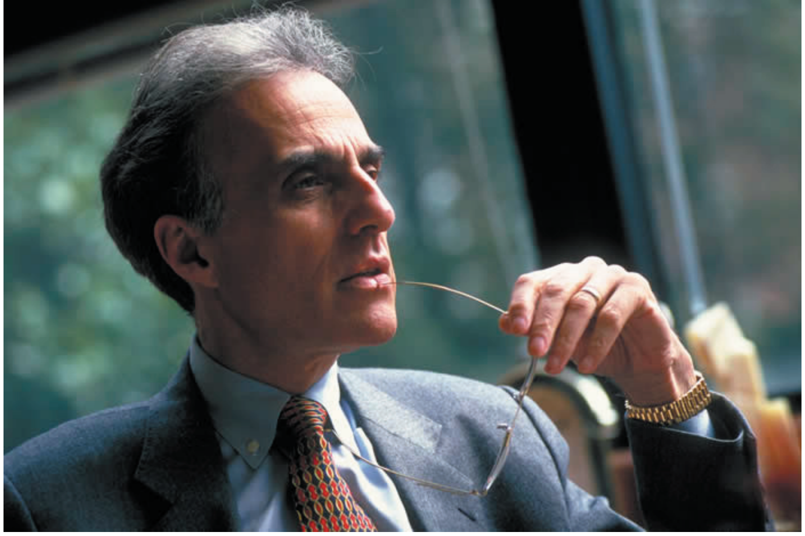

سازدان و وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە:
عەزیز ڕەئووف

گفتوگۆ لەگەڵ جۆن ئیسپۆسیتۆ لە بارەی عەلمانیەت و فەندامێنتالیزمەوە

ئەم چاوپێکەوتنە لەڕێگەی ئیمەیلەوە لەگەڵ نوسەر و پرۆفیسۆری ناودار جۆن ئیسپۆسیتۆدا ئەنجام دراوە. ئەم پیاوە لە ئاستی خۆرئاوادا گرنگی تایبەت بە تێزە فکری و ئاینیەکانی دەدرێت و خودی خۆیشی لە فەندامێنتالیزمی ئیسلامی و تێزە ئایینەکاندا بەتایبەتی ئاینی ئیسلام شارەزایی هەیە. ئێمە ئەم چاوپێکەوتنەمان تایبەت بۆ گۆڤاری سەردەم لەگەڵ ناوبراودا سازدا و هەردووکمان کۆك بووین لەسەر ئەوەی کە تەوەری «عەلمانیەت و فەندامێنتالیزم»، هەڵبژێرین بۆ قسەلەسەرکردن.

-عەزیز ڕەئووف-

***بەر لە هەر شت بەڕێز ئیسپۆسیتۆ، سەرەتای ئەم مشتومڕەمان لەبارەی باکگراوندی ژیانتەوە دەست پێدەکەم. دەکرێ سەبارەت بە ژیانی خۆت بۆ خوێنەری کورد بدوێیت؟ کەی و چۆن دەستت بە نوسین کرد؟**

-من پرۆفیسۆر و لێکۆڵەرم. لە هەمانکاتدا مامۆستای بواری ئایین و دیراساتی ئیسلامیم لە زانکۆی جۆرج تاون. هەروەها بەڕێوەبەری سەنتەری مەلیك بن تەلاڵم بۆ تێگەیشتنی ئیسلام و کریستیان لە WALSH SCHOOL OF FOREIGN SERVICE. ماوەیەکی زۆر سەرۆکی کۆمەڵەی دیراساتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بووم لە باکوری ئەمریکا و هەروەها لە دیراساتی کۆمەڵگەی ئیسلامی بووم لە ئەمریکا. ئیستا من سەرنوسەری THE OXFORD ENCYCLOPEDIA OF THE MODERN ISLAMIC WORLD. من خاوەنی زیاتر لە ٢٥ کتێبم لەوانە: (کێ قسە لەبارەی ئیسلامەوە دەکات؟)، (شەڕی ناموقەددەس: تیرۆر بەناوی ئیسلامەوە)، (بۆچی هەموو

کەس دەخوازن لەبارەی ئیسلامەوە بزانن؟) ،(ئایین و گلۆبالیزەیشن) ،(ئیسلامی ئاسیایی لە سەدەی بیست و یەکەمدا). زۆرێك لە کتێب و گوتارەکانم بۆ زیاتر لە ٢٨ زمان وەرگێڕدراون.

***یەکێك لەو کتێبانەی کە باست نەکرد و بە کتێبێکی ناوازە ناوزەد دەکرێت کتێبی (هەڕەشەی ئیسلامی: ئەفسانە یاخود ڕاستی) یە، دەکرێ لەبارەی ئەم کتێبەوە بۆمان بدوێیت؟ یان ئەگەر پرسیارەکەم بکەم بە دوو بەش، بۆچی تۆ چەمکی فەندامێنتالیزم لە ئیسلامدا هەڵدەبژێریت بۆ قسەلەسەرکردن؟**

-من ئەو کتێبەم لە کاتی هەڵگیرساندنی شەڕی یەکەمی کەنداودا نوسی، لەبەرئەوەی من لەو کاتەدا گرنگیم بە ڕوخانی یەکێتی سۆڤیەت دەدا و پێم وابوو دوای کۆمۆنیزم ئیسلام دەبێتە هەڕەشەیەکی جیهانی. لەم کتێبەدا لەبارەی مێژووی پەیوەندی نێوان ئیسلام و مەسیحیەت و جیهانی ئیسلام و خۆرئاوا وەستاوم. دوای ئەوە من ڕاڤەی نوێبوونەوەی ئیسلام و زیاد لە ڕۆڵێکی ئەم ئایینە دەکەم و ڕۆڵی موسوڵمان لە کۆمەڵگەدا دەخەمە بەر دیراسەکردنەوە. ئەم کتێبەم دیراسەیەکە سەبارەت بە توندڕەوەکان و بزوتنەوە ئاساییەکان. لە کۆتایی کتێبەکەمدا باس لە موسوڵمانی توندڕەو دەکەم کە هەڕەشەن بۆسەر کۆمەڵگە، بەڵام باس لە ئاینی ئیسلام دەکەم و دەڵێم زۆرینەی موسوڵمان توندڕەو نین بەڵکو مرۆڤی ئاساین.

***فەندامێنتالیزم چەندین پێناسەی جیاواز لەخۆدەگرێت و ڕەنگە لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر و لە ئاینێکەوە بۆ ئاینێکی تر بگۆڕێت، من دەپرسم بەبۆچونی ئێوە باشترین پێناسە بۆ کۆنسێپتی فەندامێنتالیزم چیە و مەبەست لە فەندامێنتالیزمی ئیسلامی بەشێوەیەکی گشتی چییە؟**

-فەندامێندتالیزمی ئیسلامی لە باکوری ئەفریقاوە بۆ باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیا بونێکی یەکجار کاریگەری هەیە لە حکومەت و ئۆپۆزسیۆنی سیاسیدا. ئیسلامی سیاسی لە دەسەڵات و لە سیاسەتدا چەندین مەسەلە و پرسیار دەخوڵقێنێت:»ئایا ئیسلام دژ بە مۆدێرنەیە؟»،» ئایا ئیسلام و دیموکراسی بەیەکەوە هەڵناکەن؟» پێشنیاری حکومەتی ئیسلامی بۆ پلورالیزم و کەمینە و مافەکانی ئافرەت چییە؟»،» ئیسلامیستەکان پەیامەکەیان چۆن دەگەیەنن»،» ئایا ئیسلام نوێ دەبێتەوە؟»،» ئایا پێویستە خۆرئاوا لە نەریتی ئیسلامی و هەڕەشەکانی یاخود بەیەکدادانی شارستانیەتەکان بترسێت؟».

ئەتمۆسفێری ئەمڕۆی جیهانی ئیسلامی وا خۆی دەردەخات کە دژ بە دەوڵەتانی ئیسلامی وەك « سعودیەی عەرەبی و ئێران و سودان»ە. دروستبوونی بزوتنەوە ئیسلامیەکان کە وەزیفەیان ئەوەیە وەك کارەکتەری سەرەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەناو سیستەمەکاندا بونیان هەبێت و لەڕێی توندوتیژی و توندڕەوییەکی ڕادیکاڵانەوە بەرەنگاریەکی سیاسیانە بکەن. هەندێ جار بزوتنەوە ئیسلامیەکان خۆیان بە ئەلتەرناتیڤی دەسەڵاتێکی گەندەڵ و فاشیل و ڕژێمگەلێکی بێنرخ و لاواز دەزانن. هەندێکی تریان هێزی تەواو شڵۆق و نائاسودە و دیماگۆگن کە هەموو تاکتیکێك بەکاردەهێنن بۆ گەیشتن بە دەسەڵات. توندوتیژی و تیرۆریزم لەلایەن چەندین گروپ لە سعودیەی عەرەبی و عیراق و ئەفغانستان و ئەندۆنیزیاوە کۆمەك دەکرێن. ئیستا گەیشتن بە ڕاستی دوورە و زۆر ئاڵۆز و جیاوازە لەوەی کە خەڵك وێنای دەکات. زۆرینەی ڕێکخراوە ئیسلامیەکان لەناو سیستەمی سیاسیدان و لەخوارەوە لەڕێگەی پرۆسەیەکی هێواش و لەسەرخۆوە بەدوای ریفۆرمدا دەگەڕێن. ئەمڕۆ زۆرێك لە ڕێکخراوە ئیسلامیەکان پشتیوانی لە لیبرالیزەیشن و دیموکراتیزەیشن دەکەن. ئەندامەکانیان بەشداری لە هەڵبژاردنەکان دەکەن و لە هەمانکاتدا لە حکومەت و کابینەکاندا خزمەت دەکەن. ڕێکخراوە ئیسلامیەکان و ئیسلامیستەکان کورسیەکانی پارلەمانیان داگیرکردووە و لە کابینەکانی حکومەتدا خۆیان یەکخستوە و وەك ئۆپۆزسیۆن بۆ سەرۆکایەتی خۆیان دەرخستووە لە زۆرێك لە وڵاتاندا

لەوانە تونس، جەزائیر، مسر، تورکیا، لوبنان، ئەردەن، یەمەن، کوەیت و پاکستان.

چ پەیوەندیەك هەیە لەنێوان فەندامێنتالیزم و تیرۆریزمی جیهانیدا؟ دیارترین هۆکاری تیرۆریزمی جیهانی هەمیشە بە زمانی ئاینی و سیمبوڵەکانیەوە داپۆشراوە کە کارەکتەری توندرەو بەکاریدەهێنێت. باکگراوندەکان (سیاسی و سۆسیۆئیکۆنۆمیك) پەیوەندیان بە تێکستە ئاینیەکانەوە نیە کە هەمیشە هۆکاری سەرەکین بۆ ئاراستەکردنی کارەکتەری توندرەو. لە زۆر کێشەدا رەخنە سیاسی و ئابووریەکان پاڵنەر و بزوێنەری سەرەکین، ئاینیش بۆتە مانایەك بۆئەوەی پشتیوانی جەماوەر بۆخۆیان دروست بکەن. وەك گەواهیەك لە پاکستان، عیراقی دوای سەددام ، ستراتیژی جیهانی ئوسامە بن لادن و رێکخراوی ئەلقاعیدە، هەمیشە دەسەڵاتی سیاسیان لە فراوانبووندایە بۆ کۆتایهێنان بە داگیرکەری خاکەکەیان لە هێزی بیانی لە وڵاتەکەیاندا، هەرچەندە لەهەمانکاتدا ئەوان ئامانجگەلێکی ئاینیان هەیە.

کێشەیەکی رەخنەئامێز لە شەڕ دژ بە تیرۆریزمی جیهانی ئەوەیە کە کێشەی رەواییە دژ بە نارەوایی، لەرێی بەکارهێنانی توندوتیژییەوە. کێشەکە تێکەڵکراوە لەگەڵ دەسەڵاتێکی ئاینیدا. ئیسلام چانسی بوونی دەسەڵاتێکی ناوەندی نییە، واتە دەسەڵاتێکی تاکرەوی ئاینی بوونی نیە، بەجۆرێك کە پیاوانی ئاینی بەتەمەن حوکمی بکەن. ئەوە دەتوانرێت ببێتە سەرچاوەیەك بۆ فرەیی و نەرمونیانی تەندروست لە کۆمەڵگەدا. بۆنمونە، پشتبەستن بە تەفسیرەکانی شارەزا لەبواری دەقەکان و کۆمەڵناس و موفتی دەتوانرێ بۆچوونە جیاوازەکان لەسەر زەواج و تەڵاق و گرەنتی کۆمەڵایەتی و هتد... بەدەست بهێنرێت. هەرچەندە ئەم نەبوونی ناوەندی دەسەڵاتە بەرەو شەڕی فەتوا پەلکێشمان دەکات. ئەم کێشەیە لە دەسەڵات و ململانێ جیاوازەکاندا دەبینرێت لەوانە بۆمبی خۆکوژی بەشێوەیەکی گشتی، وەك کردنی فەتوایەك بۆ خۆتەقاندنەوە لە ململانێیەکی نێوان ئیسرائیل و فەلەستین. جیاوازیەکی گەورە هەیە لەنێوان فەتوایەکی نەرم و نیانی ئایەتوڵا و سەرکردەیەکی ئاینی وەك سیستانی لە عیراق و کردەوە سەربازیەکانی وەك موقتەدا سەدر یان ئەبو موسعەب زەرقاوی. جیاوازی گەورە هەیە لە دەسەڵاتی موفتی سعودیەی عەرەبی لەگەڵ کردەوەکانی رێکخراوی ئەلقاعیدە لەو وڵاتەدا.

***لە وڵاتە ئیسلامیەکاندا چ ئومێدێك هەیە بەوەی عەلمانیەت ببێتە سیستەم بەجۆرێك مافەکانی مرۆڤ و مافی ئافرەتان دەستەبەر بێت؟ مەسەلەی سێکولاریزم لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەمەش بە پشتبەستن بە باکگراوندی سیاسی و مێژوویی. لە زۆرێك لە کۆمەڵگە موسوڵمانەکاندا ئایین وەك فاکتەرێکی گرنگ ماوەتەوە. کۆکی لەگەڵم؟**

-تازەترین کتێبم « کێ لەبارەی ئیسلامەوە قسە دەکات؟»، کە پشتم بە شەش ساڵ دیراسەکردن و چاوپێکەوتن لەگەڵ زیاتر لە هەزار و پێنجسەد کەس کە لەناو 1.3 بلیۆن موسوڵماندا و لەناو زیاتر لە سی و پێنچ نەتەوەی جیاوازدا ئەنجاممدابوو، زۆربەیان بەشێوەیەکی محافزکارانە جەغتیان لەسەر ململانێیەکی جیهانی دەکردەوە، ئەمەش رێك لەکاتێکدا بوو کە شەڕی عیراق و ئەفغانستان لەئارادابوو.

کاتێك پرسیارم دەکرد کە چ سۆزێك بۆ خۆرئاوا لەئارادایە، موسوڵمانان هەمیشە ئارەزووی سێ دیاردەی گرنگی خۆرئاوایان دەکرد: یەکەم/ تەکنەلۆجیا. دووەم/ بەهای سیستەمی خۆرئاوا، کاری قورس، بەرپرسیاری تاکەکەسی، رۆڵی یاسا و هاریکاری کردن. سێیەم/ سیستەمی رۆشنی سیاسی، دیموکراسی، رێزی مافەکانی مرۆڤ، ئازادی بیرورا و یەکسانی جێندەر. زۆرینەی موسوڵمانان بروایان بە هەنگاونان بەرەو حکومەتێکی دیموکراسی پێرفێکت هەیە، کە لە ئایندەدا هەنگاوی گەورەتر لە جیهانی عەرەبی و ئیسلامیدا بەخۆوە ببینێت.

لەلایەکی ترەوە زۆرێك لە موسوڵمانان کە چاوپێکەوتنم لەگەڵیاندا سازدابوو، نە سێکولاریزمیان

قبولْ بوو نە دەسەڵاتی دینی. بەڵکو ئەوان ئازادی و ماف و دیموکراتییان دەویست. لە هەمانکاتدا ئەوان نەیاندەشاردەوە کە ئارەزوو دەکەن بەوەی کۆمەڵگە پێویستە لەسەر بەهاکانی ئاینی ئیسلام بنیاد بنرێت و شەریعەت سەرچاوەی یاسا بێت. زۆرینەی ژنان و پیاوانی موسوڵمان ئاین و مافیان دەوێت و مافەکان وەك شتێکی سروشتی نابینن بەڵکو لەروانگەی ئاینەوە تەماشای دەکەن.

ئەو باسەی من ئەوە دەخاتەڕوو کە ململانێی موسوڵمان و خۆرئاوا بوونی نیە و لەڕاستیدا ئەوە زیاتر دیاردەیەکی سیاسیە نەك ئاینی. هەرچۆنێك بێت باش یا خراپ بڕیاربەدەستەکان ڕاستەوخۆ گوێ لە خەڵك دەگرن و دەگەنە حەقیقەتێك سەبارەت بە تێنەگەیشتنیان بۆ ئەم دیاردەیە. بەڵام توندڕەوەکان لە هەمووولایەکەوە دەیانەوێت سەرزەوی بۆخۆیان مسۆگەر بکەن.

***ئایا ناڕۆشنییەك و گومانێك لە فەندامێنتالیزمی ئاینیدا هەیە، بەجۆرێك کە شکست بەخۆوە ببینێت؟**

-بەڵێ. شکستەکانی مۆدێرنە، سیاسەت، ئابووری، پەیوەندی کۆمەڵایەتی و پەرچەکرداری بیروباوەڕ و ناسنامە، پاڵنەری سەرەکی زۆرێك باوەڕدارەکانن. ئاینی مەسیحی، جولەکە یاخود موسوڵمان زۆر بە جدی ئارەزووی گەڕانەوە و دووپاتکردنەوەی بیروباوەڕ و بەها ئاینیەکان دەکەن، نەك تەنها لە بوونێکی تاکەکەسیدا، بەڵکو بۆ ژیانی گشتی.

***حەز دەکەم بۆچونی ئێوە لەبارەی فەندامێنتالیزمی سێکولارەوە بزانم؟ ئایا دەکرێ بڵێین ئەوە دیاردەیەکی نوێیە؟**

-تێگەیشتن لە تەفسیر و ڕەخنەکان لەبارەی ئیسلامی سیاسیەوە بریتیە لە چەمکی» فەندامێنتالیزمی سێکولار»، دیدگای سێکولارێکی مۆدێرن کە تێکەڵکردنی ئاین و سیاسەت پێداویستیەکی تەواو نائاسایی و ئەبنۆرماڵە»بە پشتبەستن بە نۆرمی سێکولار»، بە مانایەکی تر تێکەڵکردنی ئاین و سیاسەت ناعەقڵانی و ترسناك و توندڕەوانەیە. هەرکەس ئەوە بکات فەندامێنتالیستە، « کریستیان، جولەکە یاخود موسوڵمان» بێت، یان بە مانایەکی تر دەتوانین بڵێین ئەوەی ئاین و سیاسەت تێکەڵ بکات کارەکتەرێکی ئایینی تەواو توندڕەوە. بۆیە، کاتێك خەڵکانی سێکولار(فەرمانبەرانی حکومەت، لێکۆڵەرەوە سیاسیەکان، ڕۆژنامەنوسان، کۆی گشتی خەڵك) لە خۆرئاوا و جیهانی ئیسلامیدا ڕووبەڕوو دەبنەوە لەگەڵ تاکە موسوڵمانەکان یاخود ئەو گروپانەی کە قسە لەبارەی ئیسلامەوە دەکەن، یەکسەر بە فەندامێنتالیست ناوزەدیان دەکەن و بە سادەترین شێوە بە هێزگەلی دواکەوتوو بانگهێشتیان دەکەن، یان بە شێوەیەکی تر کارەکتەرە فەندامێنتالیستەکان بە کۆسپ لەبەردەم گۆڕان و هەڕەشە بۆسەر ژیان دەبینن.

ئەو تیۆرەی باس لە پێویستی و شەرعیەتدان بە تێکەڵکردنی ئاین و سیاسەت دەکات بێشك بەرەو توندڕەوی و دەمارگیری پەلکێشمان دەکات، ئەمەش فاکتەری سەرەکییە بەوەی کە سەرجەم بزوتنەوە ئیسلامییەکان توندڕەون و وامان لێدەکات کە بڵێین ئیسلام و دیموکراسی پێکەوە هەڵناکەن. شکستی بزوتنەوە ئیسلامیەکان بۆ جیاکردنەوەی ئاین لە سیاسەت لەنێوان ئەوانەی کە بڕوایان بە مۆدێرنە هەیە (وەك ئەوەی لە سیستەمە مۆدێرنەکاندا بڕوایان بە گۆڕان هەیە) یان ئەوانەی ڕادیکاڵن، تێنەگەیشتنێکی ڕیشەیی هەیە بەرامبەر بە ئاین و سیاسەت. کەمێك کۆنتاکت هەیە لای سەرکردە و گروپە جولەکە یان توندڕەوە مەسیحیەکان لەگەڵ کۆمەڵگەی جولەکە یاخود کریستیانیتی بەشێوەیەکی گشتی. هەروەها حکومەتی ئەمریکا دژ بە تێکەڵکردنی ئاین و سیاسەت نییە لە ئیسرائیل بۆ نمونە، بەهەمانشێوە لە پۆڵەندا، ئەوروپای خۆرهەڵات یان ئەمریکای لاتین. ئاستی جیاکردنەوەی کایەکان لە ئیسلامدا تەواو غایبە.